

Hlboká ekológia – kvalita života – Gaia (Alternatíva z pohľadu ekofilozofie)

K. Viceník: Deep Ecology – Quality of Life – Gaia (Alternative from the Viewpoint of Ecophilosophy) Život. Prostr., Vol. 32, No. 4, 182–185, 1998.

The term “Deep Ecology” has emerged 25 years ago. What does say us this term today? Deep ecology is a movement that looks for new harmony and new balance among individuals, communities and the whole nature. Eight points of the Deep Ecology movement programme postulated by Naess in 1989 are discussed. The conclusion: there is a need of reorientation of the human civilisation values from Ego to Eco. Consumerism, anthropocentrism should be replaced by biocentrism.

Two myths of the twentieth century are criticised: the growing standard of life and the “invisible hand of market”. They are confronted with a basic question of quality of life: “How are You?” The system of values is really in crisis now. The quality of life is demanding radical changes in the values orientation and thinking. Three most important system regulators of personality should be cultivated: wisdom, conscience and temperance. But, Buddha said this 2500 years ago. Till now the Buddhist environmental ethics is based on ideas of non-violence, moderateness and love to all creatures.

Gaia – Revitalisation of Gaia and Orphic tradition are fruitful and deep understanding and acceptance of new hypothesis about the living planet – Gaia could also contribute to radical transformation of human values and behaviour.

V poslednom čase sa udomáčuujú aj vo vedeckých disciplínach a časopisoch pojmy, ktorým sa donedávna odborníci úzkostlivo až hanblivo vyhýbali. Takými sú aj pojmy v názve tohto príspevku.

Hlboká ekológia

Stojíme na križovatke. Už dosť dlho. Spočiatku tam bola číra nevedomosť (ani sme netušili, že sme na križovatke), podporovaná jej sestrou ľahostajnosťou (mňa sa to netýka), teraz sme sa ale už ocitli v úzkych. Autá behajú už prírýchlo, je ich priveľa a my, pešiaci, nevieme ako a kedy prebehnúť cez cestu. V Austrálii sľepnú ovce a príbuzným El Niña sa zapáčilo aj u nás. Máme tu nezvratné zhoršovanie nielen stavu prírody, životného prostredia, ale takmer všetkého, krízu hodnotového systému človeka, kultúry, celej civilizácie. Kríza možno prispieva k tomu, aby sme v tušení katastrofy otvárali myseľ zdrojom zmysluplného života, ktorých si nevšíname, alebo ich zdegradoval náš spôsob života. Jedna

z definícií ekológie hovorí, že je to interdisciplinárny vedný odbor zaoberajúci sa životnými podmienkami organizmov a ich vzájomným pôsobením medzi sebou a prostredím živým i neživým. Metodológia ekológie je potom veľmi široká: všetko súvisí so všetkým a to už preniká do filozofie. Ohromnú styčnú plochu sa snaží pokryť *ekofilozofia*. Zásluhou nórskeho filozofa Arne Naessa sa zrodila *ekosofia* – akási dôvernejšia ekofilozofia.

Sofia – múdrosť – nemá “vedecké” ambície. Navodzuje skôr predstavu pochopenia, dôvernej znalosti. Naessovi patrí tiež autorstvo pojmu *hlboká ekológia*. Prvý raz sme ho mohli nájsť r. 1973 v jeho článku *Ekológia plytká a všeobjímajúce hlboké ekologické hnutie*. Hlboká ekológia je smer, ktorý hľadá novú rovnováhu a harmóniu medzi jednotlivcami, komunitami a celou prírodou. V hĺbke duše po tom všetci túžime. Ale ide tu aj o prehodnotenie toho, ako vnímame a vytvárame svoj svet. Hlboká ekológia razí zásadu rovnosti všetkého živého. Presahuje antropocentrizmus, ktorý má v konečnom dô-

sledku zhubný vplyv na kvalitu života, závislú aj od hlbokého uspokojenia, ktoré čerpáme práve z jednoty so všetkými životnými formami. Hlboká ekológia je skôr hnutím ako vedou, preto musí mať program, ktorý pozostáva z hodnotových priorít – noriem, pravidiel, imperatívov, ktoré sú právom sprevádzané výkričníkmi. Aktuálnym cieľom hlboko ekologického hnutia je priviesť ľudí, ktorí rozhodujú o životnom prostredí k diskusii o hodnotách a prioritách. Naess (1989) definoval 8-bodový program hlboko ekologického hnutia (v zátvorke poznámky K. V.):

1. Hodnota životných foriem je nezávislá od užitočnosti z hľadiska úzkych ľudských záujmov.
(*Nechajte rieku žiť! Gaia! Volebné právo zvieratám!*)
2. Rôznorodosť a pestrosť života sú hodnotami sami o sebe.
(*Rôznorodosť je bohatstvo!*)
3. Človek nemá právo túto rôznorodosť a pestrosť obmedzovať.
(*Vyhlasíť raz aj na čo ľudstvo právo nemá!*)
4. Zasahovanie človeka do prírody je v súčasnosti už neúnosné a situácia sa stále zhoršuje!
(*To je konštatovanie, záznam o priebehu katastrofy.*)
5. Zníženie počtu obyvateľov Zeme.
(*Slováci a okolité národy sú v tomto až príliš zodpovední.*)
6. Podstatné zlepšenie životných podmienok nie je možné bez premeny politiky, lebo tá ovplyvňuje technické, ekonomické i ideologické štruktúry.
(*Spotreba a plytvanie sú stále vecou prestíže. Príroda nie je žiadna nátlaková skupina, ale na politikov nič iné ako nátlak neplatí.*)
7. Mentálna premena spočíva v uznávaní predovšetkým kvality života a nie materiálnej životnej úrovne.
(*O tom viac nižšie.*)
8. Kto sa s prvými 7 bodmi stotožní, má povinnosť priamo či nepriamo zúčastniť sa na presadzovaní nevyhnutných zmien.
(*Tu je veľký priestor pre rozdielne názory na to, čo treba urobiť najskôr a čo potom, čo je najnaliehavejšie čo je nevyhnutné a čo prasto treba.*)

Z tohto programu je zjavné, že hlboká ekológia sa dotýka všetkých významných problémov súčasnosti: osobných, ekonomických, filozofických, politických. Cieľom stúpcov hlboké ekológie nie je len nenápadná reforma dnešnej spoločnosti, ale *úplné preorientovanie celej civilizácie*. Ktorá politická strana si trúfne dať toto do svojho programu?

Hlavné myšlienky trochu inak

Hlbokoekologický prístup požaduje zmeny spôsobu myslenia "pána tvorstva". Predpokladá zmenu, ktorej Naess hovorí **sebarealizácia**. Od rozvoja jednotlivca sa

odvíja rozvoj celej planéty. Seba-realizácia vychádza síce z "ja" ale nie je zameraná na "ja". Zameranie na "ja" spôsobuje rozpad na jednotlivcov, z ktorých každý si ide svojou cestou, život potom nie je plnohodnotný, ale vedie k deštrukcii. Naess preto trval na "Ja" s veľkým písmenom. "Ja" sa má rozvinúť tak, že zahrňa v sebe aj iných ľudí, iné druhy, celú prírodu. Seba-realizácia sa nemá chápať iba v zmysle seba-uskutočnenia, ale skôr seba-pochopenia. Je to aktívny proces. Seba-pochopenie udáva smer, ktorým máme postupovať. Vďaka nemu vidíme svoje činy v kontexte väčšieho celku. Stredom všetkého je život. Treba ešte vidieť smerovanie. To vedie od "ja" k "Ja". Seba-poznanie v tomto procese by tiež nebolo na zahodenie. Môžeme si vybrať. Buď stotožnenie, celistvosť a sebarealizáciu, alebo odcudzenie, fragmentárnosť a sebazamietnutie. Pokiaľ človeka nemá nahradiť niečo iné, musí prestať bojovať proti prírode. Musíme si vypestovať novú prírodnú filozofiu. To nie je návrat k nejakej primitívnosti. Naopak, v dokonale vyváženom ekosystéme existujú oveľa zložitejšie vzťahy, než ľudstvo doteraz poznalo. Treba konať. Pasivita má hrozivé dôsledky a "zanedbanie" v určitej situácii je trestuhodným činom! Problémom je to, že nestačí akékoľvek konanie, ale treba konať rozumne a mravne. Treba vychovávať jednotlivcov k schopnosti dozrieť, aby neskôr ako zrelé osobnosti mali schopnosť rozumne a mravne konať. Treba vyvíjať informačnú kampaň, ekologické uvedomovanie a osobný príklad smerom k pokusu oslobodiť jednotlivca i celú spoločnosť od konzumného tlaku, kvôli ktorému aj poctiví a múdri politici len s veľkými ťažkosťami presadzujú ekologické opatrenia. Premena myslenia žiada organizovane usilovať aj o premenu štruktúry spoločnosti. Takýchto myšlienok sa však bežne politici boja ako "čert svätenej vody".

V sedemdesiatych rokoch panovalo presvedčenie, že bude bezpodmienečne nutné, aby sa vo vyspelých priemyselných krajinách uskutočnila zmena životného štýlu. V podstate bolo jasné ako by mal ekologicky zodpovedný život vyzeráť: antikonzumentstvo s dôrazom na energetickú šetrnosť, aktívna podpora svojpomoci a sebestačnosti, rozvoj hromadnej dopravy i cyklistiky, život viac v prírode, plánovanie rodiny, biopoľnohospodárstvo. "Pokrokový" svet ale utrpel depimujúce porážky: ďalší rozvoj osobnej i nákladnej automobilovej dopravy a úpadok hromadnej dopravy, najmä železníc, demoralizácia spoločenskej klímy nabádajúca k plytvaniu a oceňujúca konzum a vysokú spotrebu. Dnes by sa mnohé veci mali presadzovať takmer od úplného začiatku. A svet sa krúti – rúti do priepasti. Je prirodzené, i keď nie ľahko pochopiteľné, že hlboká ekológia nie je príliš naklonená demokratickému rozhodovaniu z pozície väčšiny. Má totiž zvýšenú citlivosť práve voči menšinám. Z hľadiska kvality života demok-

ratický ideál väčšiny pokrívka. Ľudia sú rôzni a treba rešpektovať ich životné záujmy a vnútorné hodnoty – nemožno ich jednoducho prehlasovať. A to sa týka vlastne celej prírody.

Kvalita života

Žijeme v dobe mýtov, aj keď si to nechceme pripustiť. Prvým z nich je mýtus o raste životnej úrovne. Lenže materiálna životná úroveň, o ktorú v tomto mýte ide, sa vôbec nemusí dotknúť kvality života. Odklon od mýtu o raste životnej úrovne ku kvalite života sa musí javiť ekonomickému stroju ako čosi veľmi nebezpečné. Smýtom o životnej úrovni súvisí aj mýtus o "neviditeľnej ruke trhu" ("neviditeľná ruka trhu" veľmi pripomína zjednodušené náboženstvo: má svojich veriacich, svoj klérus, rituály, dogmy, nimbus dokonalosti). V skutočnosti nás táto ruka posotila do ozubených kôl stroja, ktorý sme pokladali za nášho sluhu. Golem? Jedným z najžalostnejších príkladov "neviditeľnej ruky trhu" je stav tropických dažďových pralesov. Celý svet vrátane odbornej a vedeckej obce a politikov dnes už vie a priznáva katastrofálny omyl klčovania a vypaľovania týchto oblastí, Golem však pracuje na svojom zhubnom diele ďalej a my sa len bezmocne prizierame. Najčastejším argumentom mainstreamu a silných skupín je odvolávanie sa na verejnú mienku: treba nižšiu nezamestnanosť, viac ornej pôdy, viac liekov, viac diaľnic, lacnejší benzín, vyššie platy... Že požiadavky často jedna druhú vylučujú, to sa taktne premlčí. Verejná diskusia o najzákladnejších hodnotách sa nepovažuje za dôležitú. Ale každý človek má nejaký hodnotový systém a ten občas porovnáva so skutočnosťou. Tu vzniká tá najvšednejšia každodenná otázka (na kvalitu života): Ako sa máš? Než odpoviem (reflexnú odpoveď našinca poznáme: "Ani sa nepýtaj"), mal by sa rozbehnúť môj vnútorný počítač a analyzovať jednotlivé položky mojich hodnôt: rodina, zdravie moje, detí, rodičov, finančné zabezpečenie, vzdelanie, zamestnanie, práca príjemná, užitočná, dobre platená, životný štýl, záťaž, traumatické zážitky a kritické životné udalosti, rôzne vedomé závislosti, voľný čas, dovolenka, hobby, politický systém, životné prostredie, hodnotová orientácia a rôzne pocity. Zložitý komplex veličín s kladnými alebo zápornými hodnotami a rozličnou mierou závažnosti. Strechu tomu všetkému dáva osobný hodnotový systém. Čím dokonalejšia je harmónia medzi mojím hodnotovým systémom a skutočnosťou, ktorá sa odzrkadlí v odpovedi na otázku, tým vyššia je kvalita môjho života. Hodnotový systém je ale práve dnes kľúčovým problémom, lebo práve on je výrazom hlbokkej krízy človeka z hľadiska jeho spôsobu života. Čo vlastne mám chcieť, čo ma má a čo nemusí trápiť? Mnohé odpovede tu dáva súčasná "západná" psychológia, ale aj kresťanská a v poslednom období

najmä "znovuobjavovaná" budhistická etika (Badiner, 1990, 1994). Podobne ako v hlbokkej ekológii vyžaduje sa radikálna zmena hodnotovej orientácie a myslenia. Môže sa však človek zmeniť? Kováč (1996, 1997) sa pokúsil pozrieť na multivariantný systém hodnôt človeka a možností jeho zmien z hľadiska psychológie. Z historického hľadiska je odpoveď negatívna. V súčasnom krízovom stave Kováč pripúšťa kladnú odpoveď, ak u čo najviac ľudí prebehne úspešne primárna premena osobnosti. Z hľadiska cieľa, ktorým je udržanie života na tejto planéte a rozvoj človeka v jej rámci, je nevyhnutné vypestovať najdôležitejšie systémové regulátory osobnosti – **múdrosť, svedomie a striedmosť**. Sú to vlastne staroveké cnosti, ktoré treba revitalizovať. K tomuto záveru dospel už Budha.

Gaia

Viactýždňový študijný pobyt na Kréte mi dovolil vydať sa aj po stopách matematika Ralpha Abrahama, jedného z pionierov dnes vysoko rozvinutej teórie chaosu a nelineárnych dynamických procesov. Práve tieto nové metódy majú šance postihnúť zložitost fungovania ekosystémov. Ale vyberme sa trochu do minulosti. Aj Ralph Abraham chcel hlavne z nej na Kréte načerpať novú inšpiráciu (Abraham, 1990). V orfickej tradícii starého Grécka sa objavili okolo r. 800 pred n. l. tri božstvá: Chaos, Gaia a Eros. Básnik Hesiodos tiež rozpráva o tejto trojici v básni O pôvode bohov. Neskôr Pytagorejci učili, že z Chaosu sa vyvinul Kozmos, čo znamená poriadok a svetový súlad. Chaos teda už v Pytagorovej dobe považovali za niečo skôr negatívne, čo treba opraviť, dať do poriadku. Eros je tu prírodným bohom, ktorý vznikol spolu s Gaiou, nie je to ten neskôr známy bôžik lásky, syn Afrodity. Tragickosť gréckej mytológie urobila z Gaie – matky Zeme – rozporuplnú bohyňu, i keď dost uctievanú, najmä v Aténach. Uctievali ju najmä starí, ako bohyňu života a rovnako i bohyňu podsvetia, bohyňu smrti, lebo všetky tvory z nej zrodené v nej zasa končili. Gaia bola dcérou Chaosu, z ktorého vraj všetko vzniklo. Grécka mytológia je však patriarchálna, v revitalizovanej symbolike staročínskeho Tao, by sme povedali jangová. Mužský prvok bol totiž ten, ktorý chcel zaviesť poriadok a ktorému sa Chaos nepozdával. Lenže Chaos nebol neporiadkom, naopak, bolo to tajomné žriedlo, nevyčerpatelný zdroj tvorivého kvasenia a vrenia, pravda neľahko, ak vôbec ovládateľný. Podobne, ako je to v indickej mytológii (i keď s inými postavami) dodnes, spomenuté tri božstvá – Chaos, Gaia a Eros – sú tri kozmické princípy. Chaos je princíp Neba, Gaia je princíp Zeme a Eros je princíp Ducha. Chaos nebol mužský princíp. To asi aj rozhodlo pri božských vládných prevratoch v starom Babylone i v starom Grécku. Ešte aj u Hesioda je Chaos i Gaia rodu ženského a Eros je an-

drogyn, dokonale vyvážený princíp mužský i ženský. Tvorivé napätie medzi Nebom a Zemou je rozhovorom medzi Dušou a Telom doplneným iskrivým vedomím Ducha. Spolu sú to Duša, Telo a Duch sveta, odrážajúce sa na úrovni planéty, ale i v každej molekule, na všetkých úrovniach, všade. Tu krétsky panteón na čele s bohyňou Matkou ostal akýmsi zázrakom neporušený novými, poriadkumilovnými mužskými princípmi, ktoré prevzali vládu aj v Babylone, kde Tiamat (tiež bohyňa chaosu) vystriedal Marduk, ktorý stanovil mužský zákon a poriadok. Prečo o tom toľko hovoríme? Lebo práve končíme štvrté tisícročie vlády mužského princípu. Do jeho úplnej suverenity, ktorá by asi už dávno spôsobila záhubu sveta, sa predsa len votrelo niečo veľmi zaujímavé – koleso. Koleso totiž predstavuje princíp cyklickosti. Má ho vo svojom "erbe" staroindický a dodnes "živý" boh Šiva, je znakom budhizmu, symbolom Tao a nájdeme ho aj pod minojskými sekerkami. Európa a Amerika, hoci dnes kresťanské svetadiely, povýšili na úroveň božstiev tiež kolesá, a hneď štyri. Spojené plechom a oceľou a vybavené hnacou silou, oknami a strechou reprezentujú vytúžený mužský poriadok a vládu nad vecami. Koleso je zdanlivo symbolom večného poriadku, teda mužským princípom. Kruh a cyklickosť sú ale v skutočnosti princípy neutrálne. A naviac, ako dnes vieme, niet takého cyklu, ktorý by bol úplne pravidelný a za týmito slovami je celá dnešná veda o chaose, ktorý funguje podľa určitých, i keď niekedy veľmi tajuplných pravidiel. Naše Veľkonočné sviatky sú ukázkou nepravidelnej pravidelnosti. Tu sa aj kresťanské cirkvi prispôbilibi Matke Zemi, Otcovi Slnku a Bratovi – Sestre Mesiacu. Počet listov na strome, tvar snehovej vločky, príbojovej vlny, odtlačok palca, všade je tvorivá nepravidelnosť a skrytý poriadok. Príroda nevyvyšuje mužský ani ženský princíp. Ak by príroda nasledovala človeka v jeho "mužskom" snažení, asi by sme nevychádzali z hrôzy. Každé ráno i večer by sme sledovali neúprosný kozmický boj Dňa s Nocou o vládu. Nič také sa nedeje. Deň s majestátnym pokojom odovzdáva vládu Noci a o pár hodín zasa ona Dňu. A tento majestáť sa na Zemi odohráva nepretržite v každej sekunde už miliardy rokov. K charakteristickým prvkom orfickej tradície patrí vitalizmus, animizmus, reinkarnácia, náuka o karme, vegetariánstvo, láska ku všetkému živému, mystické osvietenie, sexuálne a extatické obrady, asketizmus, feminizmus a ďalšie. Revitalizácia týchto prvkov má dnes pozitívny náboj a nie je náhodná. K plodom orfickeho stromu v súčasnej kultúre patrí aj fascinujúca vedecká náuka o chaose, hypotéza o Gai a šírenie zeleného budhizmu v Severnej Amerike a Európe. Na tomto mieste odkazujem na celé dielo Jamesa Lovelocka, ktorý "reinkaroval" Gaiu – živú planétu a na útlu knižku ďalšej spriaznenej bytosti, Nancy Clarkovej, ktorá udržiava plamienok optimizmu pri pohľade na

budúcnosť Zeme a naplňa výzvu poznávať zložitosti človeka a tejto planéty aj praxou meditácií.

Čo na záver? Že možno počiatkom múdrosti, svedomia a striedmosti bude, ak sa vnútorne vyrovnáme s tým, že ak sa chceme vyznať vo veciach tohto sveta i v sebe, treba prijať fakt, že práve nepravidelnosť, zdanlivý neporiadok, "chaos", oslobodenie sa od dobrovoľných i nútených obmedzení, presných pravidiel a zákonov nám otvorí okná k tvorivosti a skutočným riešeniam. Aby sme boli láskaví k našej Matke Zemi, aby sme boli všímaví k tichým hlasom prírody, duchov, božstiev, aby sme si ctili a ochraňovali všetky živé bytosti, ale i výtvary prírody, aby sme sa opäť naučili radovať z každého okamihu dňa. Starí Kréťania toto asi vedeli, a preto žili dlho šťastne, až kým neprišli k slovu "vyššie" vôle, ktoré si žiadali zmenu. Naša západná civilizácia zatiaľ robí všetko preto, aby sa zničila sama, aj bez vyššieho nepochopiteľného zásahu, či spravodlivého trestu. Ale ostávam optimistom. Ak čím viac ľudí dokáže v krátkom čase pochopiť a žiť podľa nových paradigiem, možno sa v treťom tisícročí nebudeme hanbiť za titul Homo Sapiens.

Táto práca vznikla vďaka podpore grantu GAV č. 2/5088/98.

Literatúra

- Abraham, R., 1994: Orfismus: Starověké kořeny zeleného buddhismu. In Badiner, A. H. (ed.): Dharma Gaia – Soubor esejí o buddhismu a ekologii. CAD Press, Bratislava, p. 41–5.
- Clark, N., 1995: Earth in Ascension. Violet Fire Publishing, Tucson, Arizona, 1995, 136 pp. V slovenčine: Vzostup Zeme. Vyd. Ariadna, Bratislava, 1996.
- Kováč, D., 1996: Quality of the Environment and Quality of Life. In J. Georgas et al. (eds): Contemporary Psychology in Europe: Theor, Research and Application. Göttingen, p. 184–193.
- Kováč, D., 1997: Môže sa človek zmeniť? Ekológia a Život, 6, 2, p. 6–8.
- Lovelock, J., 1987: Gaia – A New Look at Life on Earth. Oxford Univ. Press, 2-nd ed. Česky: Gaia – Nový pohľad na život na Zemi. Vyd. Abies, 1993, 175 pp.
- Naess, A., 1973: The Shallow and the Deep, Long-range Ecology Movements. Inquiry, 16, p. 95–100.
- Naess, A., Rothenbeg, D., 1989: Ecology, Community and Lifestyle. Cambridge, England. Česky: Ekologie, spoločnosť a životný styl. Náčrt ekosofie. Vyd. Abies, Tulčík, 1996, 310 pp.

**Ing. Klaudius Viceník, CSc. (1940), je vedeckým pracovníkom SAV v odbore bioniky. Ústav merania SAV, Dúbravská cesta 9, 842 19 Bratislava.
E-mail: umervic@savba.sk**